

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ÜSTÜN, M. (2021). Endülüs Nesrine Genel Bir Bakış. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (2), 531-546.

Endülüs Nesrine Genel Bir Bakış^(*)

Mahmut ÜSTÜN^(**)

Öz: Kelime anlamı dahi henüz tespit edilememiş olan Endülüs, son dönemlerde üzerine oldukça fazla ilgi çekmektedir. 711-1492 yılları arasında Müslümanlara ev sahipliği yapan İber yarımadası, keşfedilmemiş bir hazine gibi araştırmacılarını beklemektedir. Doğu'dan fetih faaliyetleri için Endülüs'e giden ve oraya yerleşen Araplar, zamanla Endülüslü diye anılmış ve sonrasında ise çeşitli sebeplerden dolayı olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır. Bu durumun en bariz örneği ise şiir ve nesir gibi edebî faaliyetlerde görülmüştür. Bazı modern dönem Arap edebiyatçıları, Endülüs şiiri ve nesrini Doğu'nun saf bir takliti olarak değerlendirmiş ve sürekli olarak Doğu şiiri ve nesri ile bir yarış içerisine sokmuşlardır. Bu makalede Endülüs nesrinin ana hatlarıyla resmi çizilmiş ve yapılan olumsuz eleştirilere cevap vermeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Endülüs, Endülüs Edebiyatı, Nesir, Taklit.

An Overview of Andalusian Prose

Abstract: Andalusia, whose word meaning has not been determined yet, has attracted a lot of attention recently. The Iberian peninsula, which hosted Muslims between 711 and 1492, awaits its researchers like an undiscovered treasure. The Arabs who went to Andalusia for conquest activities from the East and settled there have been called Andalusians in time and then have been exposed to negative criticism for various reasons. The most obvious example of this has been seen in literary activities such as poetry and prose. Some modern Arab literati valued Andalusian poetry and prose as a pure imitation of the East, and they constantly competed with Eastern poetry and prose. Some modern Arab literature researchers have valued Andalusian poetry and prose as a pure imitation of the East, and they constantly have competed with Eastern poetry and prose. In this article Andalusian prose has been outlined and tried to respond to negative criticism.

Keywords: Arabic Literature, Andalusian, Andalusian Literature, Prose, İmitation.


Makale Geliş Tarihi: 05.02.2021


Makale Kabul Tarihi: 16.05.2021

I. Giriş

Sahip olduğu stratejik konum, yer altı kaynakları ve doğa güzellikleri sayesinde birçok millete ve kültüre ev sahipliği yapan İber yarımadası, 711 yılından 1492 yılına kadar ise Müslümanları ağırlamıştır. Müslümanlar, 710 yılında Kuzey Afrika'nın fethini tamamladıktan sonra 711 yılında Emevi halifesi I. Velîd (ö. 96/715) döneminde, Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın (el-Ubûdî, 2006: 31/224-225.) (ö. 98/717) emriyle Târik b. Ziyâd (ö. 102/720) (Atçeken, 2011: 40/24-25.) komutasında, çoğunluğu Berberîler'den oluşan yedi bin kişilik orduyla İber yarımadasının fethine başlamışlardır. Üç yıl süren bu fetih döneminde Müslümanlar, neredeyse yarımadasının tamamının fethini

^{*} Bu makale yazarın "Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre" adlı Doktora çalışmasından yararlanılarak türetilmiştir.

^{**} Arş.Gör.Dr., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagâti Ana Bilim Dalı (e-posta: mhmtstn@hotmail.com)  ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4902-1051

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır  iThenticate intihal incelemesinden geçirilmiştir.

gerçekleştirmişler ve Fransa sınırına kadar ulaşmışlardır. (Özdemir, 2016: 52-53.) Fetihden önce İber yarımadası için kullanılan ve İspanya kelimesinin de kökeni olan *Hispania* veya *Spania* kelimesi, Müslümanlar tarafından el-Endelus olarak değiştirilmiştir. Bu değişim ise h. 98/716 yılında basıldığı bilinen dinarın bir yüzünde Latince "*Hispania'da basıldı*", diğer yüzünde ise "*el-Endelüs'te basıldı*" ibaresiyle resmî bir hüviyet kazanmıştır. (Özdemir, 2016, 63.)

716 yılından 1492 yılına kadar İber yarımadasının çeşitli yerleri ve günümüzde dahi İspanya'nın bazı bölgeleri¹ için kullanılan *Endülüs* kelimesinin kökeni tam olarak tespit edilememiştir. Bu konu hakkındaki en eski rivayet, Müslüman tarihçilere ve coğrafyacılar için olan ve Nuh Tufanı'ndan sonra bölgeye ilk yerleşenlerin Endeliş (Endelus b. Tübâl (Tûfân) b. Yâfes b. Nuh) isminde bir kavim olduğu yönündedir. Diğer bütün rivayetler ise bu bölgenin ismini İber yarımadasında ilk dönemlerde yaşamış olan bir topluluktan aldığı ve sonrasında orada yaşayan farklı milletlerin dillerinde farklı şekillerde telaffuz edildiği şeklindedir. (el-Makkarî, 1968 1/125.)

İber yarımadasında yaklaşık olarak sekiz yüz yıl devam eden İslâm hâkimiyeti, siyâsî açıdan Fetih (711-714), Valiler (714-756), Endülüs Emevîleri (756-1031), Mülükü't-Tavâif (1031-1091), Murâbitlar (1091-1147), Muvahhidler (1147-1238) ve Benî Ahmer/Nasîler (1238-1492) olmak üzere yedi döneme ayrılmıştır.

Bütün bu dönemler boyunca yönetimde ara sıra farklı kabileler etkin olsa da Arapların gerçek anlamda söz sahibi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fetih döneminde Arapların eliyle Endülüs'e taşınan Arap kültürü, Endülüs'ün bulunduğu konum sebebiyle zamanla etkisini kaybederek Endülüs'ün renklerine bürünmüştür. Bu durumu, Endülüs'te bütün alanlarda özellikle de edebî faaliyetlerde görmek mümkündür.

II. Arap Edebiyatında Nesir ve Endülüs'ten Önce Nesrin Durumu

Arap dilinde n-s-r (ن - س - ر) kök harflerinden meydana gelen nesir kelimesi, bir şeyi ayrı ayrı atmak, dağıtmak, yaymak, saçmak, serpiştirmek, sözü çoğaltmak veya düzyazı olarak yazmak gibi anlamlara gelmektedir. (el-Ferâhîdî, 2003: 4/188) Arap edebiyatında '*âdi*,² *ilmî*³ ve *fennî*⁴ olmak üzere üç kısma ayrılan (Hüseyn, 1967: 288-290.) ve öncelikli olarak akla dayanan nesirde kullanılan lafızlar veya ifadeler, nazımdaki gibi belli başlı kurallara veya ölçülere göre değil herhangi bir dizim kuralına uyulmaksızın dağınık halde ele alınırlar. (Durmuş, 2007: 33/6-8.) '*Adî nesir* ve *ilmî nesir*-in her ikisi de süs ve sanattan uzak oldukları için edebiyat alanında pek fazla rağbet görmemiştir.

¹ İspanya'da Almeria (Almería), Gırnata (Grenada), Malaka (Málaga), Ceyyân (Jaén), Kurtuba (Córdoba), İşbiliyye (Sevilla), Kadis (Cádiz), Evnebe (Evneba), Mürsiye (Murcie), Tuleytula (Toledo) ve Elvira (İlbire) gibi şehirlerin bulunduğu bölge için günümüzde hala "Andalucia" (Endülüs) ismi kullanılmaktadır.

² İnsanların günlük konuşmalarında, sanat ve süsten uzak bir şekilde sadece ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullandıkları nesir türüdür.

³ Sanatsal ifadelerden uzak ilmî gerçekleri açıklamak amacıyla kullanılan nesir türüdür.

⁴ İçerisinde yazarların maharetlerini gösterip çeşitli süs ve güzellikleri kullanarak cümlelerini eşsiz hale getirdikleri nesir türüdür.

Cahiliye dönemi Arap toplumlarına bakıldığında, günlük hayatın bir parçası olan nesrin şiirden daha kadim olmasına rağmen şiir kadar ehemmiyet görmediğini ve muhafaza edilmediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Râvilerin vezin ve kafiyeden dolayı ezberlenmesi kolay olan şiiri tercih etmeleri veya Arap toplumunun şiire daha fazla önem göstermesi sonucunda ediplerin belâgatı daha etkili bir şekilde kullanabilecekleri şiire yönelmeleri, bu durumun başlıca sebepleri olabilir. Fakat bu ifadeler, Arap edebiyatında nesrin yokluğu veya zayıflığı anlamına gelmemelidir. Çünkü sonraki dönemlerde aynen şiirde olduğu gibi nesir alanında da farklı farklı isimler ön plana çıkmış ve farklı ekoller doğmuştur. (Dayf, 1924: 41.)

Câhiliye döneminde Arapların büyük bir bölümünün okuma-yazma bilmemesi, Arapların yazıyı tanımadıkları anlamına gelmemelidir. Çünkü yazının, İslâm öncesi dönemlerde siyâsî ve ekonomik sebeplerle kullanıldığı malumdur. Ancak aynen şiirde olduğu gibi nesrin de Emevîler döneminin sonları ve ‘Abbâsîler döneminin kuruluş yıllarında başlayan ilmi yolculuklar neticesinde kayda geçirilmesi, Câhiliye asrında fennî nesrin varlığı ve güvenilirliği hususunda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bazı edebiyatçılar, bu dönemde fennî nesrin varlığını savunurken, bazıları şiddetle bu duruma karşı çıkmış, bazıları şiirde olduğu gibi nesirde de mevsûkiyet probleminin olduğunu iddia etmiş, bazıları ise her ne kadar bazı metinlere uydurma ve tahrif karıştırılmış olsa da çoğunluğunun sahih olduğunu dile getirmişlerdir. (Demirayak, 2009:230-241.) Bu konu hakkında her ne kadar farklı görüşler olsa da Câhiliye döneminden günümüze ulaştığı kabul edilen hitâbet, kitâbet, vasiyyet, mesel, hikmetli söz ve kâhinlerin seçili sözleri gibi birçok farklı nesir örneği mevcuttur. (Demirayak, 2009: 230-241.)

Sadru'l-İslâm dönemine gelindiğinde nesrin Kur'an-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîfler sayesinde farklı bir boyut veya kimlik kazandığı ve daha çok tebliğ-irşâd faaliyetleri için kullanıldığı görülür. Bu dönemin nesir örnekleri, hitâbet, kitâbet, vasiyyet, tevki'ât ve hikmetli sözler gibi çeşitli başlıklar altında ele alınabilir. (Demirayak, 2009: 207-266.) Emevîler döneminde ise siyâsî bir araç olarak kullanılan nesir, bu dönemde yaşanan iç karışıklıklar, yeni yeni oluşan siyâsî gruplar, gerçekleşen İslâmî fetihler, devletlerarası yapılan ziyaretler ve sosyal hayata bağlı olarak gelişen çeşitli durumlar sayesinde çeşitlenmiş ve ciddi bir mesafe kat etmiştir. (Demirayak, 2009: 243-281.)

'Abbâsîler dönemi nesrinin ise şiirde olduğu gibi Doğu'da zirve dönemini yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bu dönemde değişen sosyal çevre ile birlikte gelen ferah, ediplerin sanatsal açıdan muhataplarını doyurmaya çalışmasına, kelime seçiminde titiz davranmalarına ve belâgat ilmine çok fazla ehemmiyet vermelerine sebep olmuştur. Değişen ve gelişen sosyal hayatla birlikte nesir alanında telif edilen eserler, konu bakımından bir hayli çeşitlenmiş ve fazlalaşmıştır. Emevîler döneminde daha çok siyâsî bir araç olma görevini üstlenen nesir, 'Abbâsîler döneminde hayatın bütün yönlerini ve problemlerini konu edinen bir olgu haline gelmiştir. Hemen hemen bütün nesir türlerinde eserlerin telif edildiği bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak tercüme faaliyetleri başlayıp ciddi bir ivme kazanmış, felsefî olgular edebî faaliyetlerde geniş bir yer bulmuş, makâme sanatı doğmuş, nesirde inşâ' (kompozisyon) düzeni kurulmuş, hikâyeye sanatı ortaya çıkmış ve münazaralar fazlalaşmıştır. (Demirayak, 1998: 133-139)

III. Fetih'ten Yıkılışa Kadar Olan Süreçte Endülüs Nesri

Endülüs nesrinin başlangıcı, Endülüs şiiri gibi 711 yılına yani fethin başlangıcına dayanmaktadır. Endülüslülerin ilme karşı olan hevesleri ise onların nesir alanında kısa zamanda ileri seviyelere ulaşmalarına olanak sağlamıştır. Her ne kadar aidiyeti hususunda farklı rivayetler olsa da Endülüs nesrini Târik b. Ziyâd'ın hutbesiyle başlatmak uygun olacaktır. (el-Makkarî, 1967:1/240-241) Endülüslülerin buldukları konum gereği Doğu Emevîleri ile yapmış oldukları mecbûrî yazışmalar veya sahip oldukları kültürü Endülüs'e yayma çabaları gibi etkenler, nesrin varlığını kaçınılmaz kılmıştır. Doğu Emevîleri döneminde gerçekleştirilen fetih faaliyetlerinde ve Valiler döneminde görev alan kişilerin hem dîni hem siyâsî hem de sosyal münasebetler gereği meydana getirdikleri hitâbetleri ve kitâbetleri bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla Endülüs'ün ilk dönemlerinde nesrin mevsûkiyetinin şiirden daha sağlam olduğu söylenebilir. (el-Evsî, 1974: 56-60) Fakat yine de o dönemden bugüne ulaşan nesir örneklerinin az olduğu da unutulmamalıdır.

Fetih döneminde Doğu'ya Emevî halifelerine ve Endülüs'te Hristiyan idaresinde bulunan bölgelerin sorumlularına gönderilen mektuplar veya belgeler, bu dönemin önemli nesir örneklerini teşkil etmiştir. (Heykel, 1985:65-67) Valiler döneminin önemli nesir örneklerini ise yazışma ve tevki'âtları konu alan kitâbet ile dîni, siyâsî ve askerî olayları konu alan hitâbet oluşturmuştur. İber yarımadasının Doğu Emevîleri döneminde fethedilmesi ve bölgenin I. Abdurrahman'ın (ö. 172/788) Endülüs'e gelinceye kadar Doğu Emevîleri hilâfetine bağlı olarak varlığı devam ettirmesi gibi hususlar ise Endülüs'ün bu yıllarında icra edilen nesir faaliyetlerinde Doğu Emevî üslubunun etkin olduğu anlamına gelmektedir. Bu da nesirde kullanılan dilin süs ve itnâbdan uzak; yalın, sade ve icâzla dolu olduğunu gösterir. (Abbâs, 1969: 326-327);

Endülüs Emevîleri Emirlik dönemi ise hem fennî hem de ilmî nesirde belirli bir hareketliliğin ve çeşitliliğin olduğu dönemdir. Bu durumun sebebi ise Doğu Emevîlerinin son dönemlerinde nesirde öne çıkan 'Abdulhamîd b. Yahya el-Kâtib'in (ö. 132/750) varlığı ve I. Abdurrahman ile başlayan iç karışıklıklardır. Yine bu dönemde 'Abbâsî şiir ve nesrinde ortaya çıkan yenilik hareketleri Endülüs'te de kendisini hissettirmiş ve bu sayede Endülüs nesri yavaş yavaş klasik Arap nesrinin çerçevesinden kurtulmaya başlamıştır. Emirlik döneminde nesirde duruma göre icâz ve itnâb hitâbetin ve kitâbetin şeklini oluştururken, secî de kedisini hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemden günümüze ulaşan nesir örneklerinin çoğunu I. Abdurrahman ve I. Hakem'in (ö. 206/822) yazışmaları oluşturmaktadır. Bu dönemin nesir temalarını, hitâbet, vasiyyet, muhâvere (diyalog) ve risâle gibi başlıklar altında ele almak mümkündür. (el-Evsî, 1974: 56-61.)

Bilindiği üzere III. Abdurrahman'ın (ö. 350/961) 929 yılında hilâfeti ilan etmesiyle birlikte başlayan Endülüs Emevîleri hilâfet döneminde kültürel gelişmenin, istikrârın, refahın ve birliğin temelleri atılmış ve hatta Endülüs'teki İslâm temsilcileri, yarımada'daki hâkimiyetleri son erene kadar bu temellere dayanmışlardır. Endülüs'ün bütün yönleriyle temellerinin atıldığı bu dönemde önceki dönemlerde yok denecek kadar az olan ilmî nesir alanında Arap edebiyatında başucu eser olma niteliği taşıyan eserler telif edilmiştir. Örneğin İbn Abdürabbih'in *el-İkdu'l-Ferid* isimli eseri bu dönemin

ürünüdür. Endülüs'ün kültürel açıdan rönesansını yaşadığı bu dönemde fennî nesir alanında da ciddi gelişmeler yaşanmış ve birçok nesir örneği kaleme alınmıştır. Yine Emirlik döneminde klasik Arap nesrinden ayrılmaya başlayan nesir, bu dönemde Endülüs kimliğine kavuşmuş ve Doğu nesrinde olmayan farklı türlerde eserler verilmiştir. (Abbâs, 1969: 330-331.)

Bu dönemin ediplerini en çok etkileyen Doğulu nesir üstadları ise İbnu'l-Mukaffa' (ö. 142/759), el-Câhız (ö. 255/869), İbnu'l-Amîd (ö. 360/970) ve Bediüzzamân el-Hemedânî (ö. 399/1009) 'dir. (Mübârek, 2013: 105-112) İtnâbın ve edebi sanatların bolca kullanılması, secinin vazgeçilmez bir unsur olarak görülmesi, metinlerin ayet, hadîs, şiir ve emsâl ile bolca desteklenmesi, bu dönemin öne çıkan nesir özelliklerindedir. Dönemin nesir faaliyetlerindeki yeniliklerinden birisi, şiire özgü olan medih, hiciv, gazel ve tasvîr gibi temaların nesir teması olarak kullanılmasıdır. Bir diğeri ise önceki dönemlerde yazma işlemine Allah'a hamd ve Peygamber Efendimiz'e tasliye ile başlanıyor iken bu dönemde daha çok şiir, hikmetli bir söz, mesel veya kısa bir hikâye ile başlanmasıdır. (Dayf, 1924: 57-85) Bu dönemin aynası diyebileceğimiz ve Arap edebiyatında kendisine has bir yeri olan eser ise İbn Şüheyd'in (ö. 426/1035) hikâye üslubunda yazmış olduğu *Risâletü't-Tevâbi'* ve *'z-Zevâbi'* (Cinlerin ve Şeytanların Risâlesi) adlı kurgusal/hayalî risâlesidir. (Heykel, 1985: 247-262)

III. Abdurrahman'ın hilâfeti ilanı esnasında irâd ettiği hutbesi Hilâfet dönemi fennî nesrinin ilk örneği olarak kabul edilebilir. Bu dönemin öne çıkan nesir yazarları, *Kadı'l-Kudât* diye anılan dönemin meşhur kâtib ve hatiplerinden biri olan Munzir b. Saîd el-Bellûtî (ö. 355/966), Endülüs'ün nesir alanındaki kutuplarından biri olarak tanınan Ebû Hafıs b. Burd (ö. 418/1027), İbn Şüheyd ve daha çok şiirleriyle meşhur olan İbn Derrâc el-Kastallî (ö. 421/1030) şeklinde sıralanabilir. (Demirayak, 1999.) Dönemin nesir örnekleri ise hitâbet, kitâbet (resmî yazışmalar, ihvâniyyât risâleleri, kurgusal/hayalî risâleler) ve diyalog (muhâvere) olmak üzere dört ana başlık altında ele alınabilir. (Dayf, 1924: 97-107.)

Endülüs Emevîleri devleti yıkılınca yerine birçok küçük devlet kurulmuştur. Şehir devletleri olarak da adlandırılan Mülûkü't-Tavâif döneminde sultanların kendi propagandalarını yapmak adına şiire yönelmeleri, her ne kadar nesir türünün şiir kadar revaçta olmasını engellemiş olsa da nesirde de eşsiz eserler kaleme alınmıştır. Örneğin Arap edebiyatında kendisine has yeri olan İbn Zeydûn (ö. 463/1071)'un *er-Risâletü'l-Hezliyye* (Demirayak, 1999.) ve *er-Risâletü'l-Ciddiyye* isimli eserleri (Abbâs, 1969: 341-343.) ile İbn Hazm (ö. 456/1064)'ın *Tavku'l-Hamâme* adlı eseri bu dönemin ürünleridir. (Abbâs, 1969: 225-227.) Fakat bu dönemde şiire olan eğilimden dolayı şiirin daha güçlü olduğu, şairlerin daha fazla ehemmiyet gördüğü ve nesir yazarlarının dahi nesirlerinden daha çok şiirleriyle ön planda oldukları unutulmamalıdır. Tavâif dönemi nesri, Emevîler döneminde temelleri atılan nesirle birçok yönden benzerlik göstermektedir. Yani bu dönemin nesir metinlerinde Kur'ân-ı Kerîm ayetleri, Hadîs-i Şerifler, hikmetli sözler ve darb-ı mesellerden oldukça fazla iktibâs yapılmış, edebî sanatlar oldukça fazla kullanılmış ve lafızlarda süslemeye özen gösterilmiştir. (Abbâs, 1969: 225-227.)

Bu dönemin nesrinde etkileri en çok hissedilen isimler, Sehl b. Hârûn (ö. 215/830), el-Câhız, Bedüzzamân el-Hemedânî, el-Harîrî (ö. 516/1122) ve Ebû'l-'Alâ' el-Ma'arrî (ö. 449/1057) şeklinde sıralanabilir. (Abbâs, 1969: 228-229) Dönemin fennî nesir çeşitlerini hitâbet, kitâbet ve münâzara olmak üzere üç ana başlık altında ele almak mümkündür. Bu dönemin meşhur nesircileri ise İbn 'Abbâd (ö. 487/1094 [?]), İbn Zeydûn ve İbn Hazm gibi isimleri zikretmek uygun olacaktır. (Abbâs, 1969: 228-229)

Yardım ıgıllıkları üzerine Endülüs'e gelip daha sonra hâkim güç olan Murâbitlar dönemi nesir faaliyetlerinin üslup ve içerik bakımından Mülükü't-Tavâif dönemi nesir faaliyetlerine oldukça benzediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun sebebi ise Mülükü't-Tavâif döneminde yaşayan ediplerin Murâbitlar dönemini de görmeleri ve bu dönemde de telif ettikleri eserleriyle öncü olmaları olabilir. Her iki dönemde de yazarların secide dahada mahirleştğini, nesrin kapsamının iyice genişlediğini ve belâgatın nesirde zirve dönemlerini yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Mülükü't-Tavâif ve Murâbitlar dönemi nesirlerini önceki ve sonraki dönem nesirlerinden ayıran en önemli özellik, metinlerdeki alaycı ruhtur. (Behcet, 1988: 171.)

Mülükü't-Tavâif döneminin sonlarında Doğu'dan Endülüs'e taşınan makâme sanatının ilk örnekleri ise Murâbitlar döneminde verilmiştir. İbn Ebî Hisâl (ez-Ziriklî, 2002: 4/165.) (ö. 540/1146) ve es-Serkustî'nin (ö. 538/1143) makâmeleri ise bu türün en güzel örneklerindedir. Fakat diğer bütün türlerde olduğu gibi makâmede de Doğu'da makâme sanatının üstadları olan Bedüzzamân el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin etkilerini oldukça fazla görmek mümkündür. Bu dönemin nesrine etki eden diğer isimler ise el-Câhız ve Ebû'l-'Alâ' el-Ma'arrî'nin yanı sıra Mülükü't-Tavâif döneminin önemli simaları olan İbn Zeydûn ve İbn Hazm'dır. İbnu'l-Kasîre (ez-Ziriklî, 2002: 6/149-150.) (ö. 508/1110), İbnu'l-Cedd (ez-Ziriklî, 2002: 2/113.) (ö. 515/1117), İbnu Ebî'l-Hisâl gibi isimler Murâbitlar döneminin önemli nesir yazarlarıdır. Bu dönemin fennî nesir çeşitleri hitâbet, kitâbet (özellikle risâleler) ve makâme gibi üç ana başlık altında ele alınabilir. (Abbâs, 1969: 225-231, 252-259.)

Fennî nesrin zirve dönemlerinden birini yaşadığı Murâbitlar döneminde ilmî nesir alanında da eşsiz eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin başında ise İbn Bessâm eş-Şenterî'nin (ö. 542/1147) *ez-Zehîre fî Mehâsini Ehli'l-Cezîre* adlı eseri ve Feth b. Hâkân el-Kaysî'nin (ez-Ziriklî, 2002: 6/149-150.) (ö. 529/1135-?) *Kalâ'idü'l-'İkyân fî (ve) Mehâsini'l-A'yân* isimli eserleri yer almaktadır.

Murâbitlar'ın dinî hükümleri yerine getirmediğini savunarak Kuzey Afrika'da dinî kaideler üzerine kurulan Muvahhidler devleti dönemi nesrine bakıldığında Murâbitlar'dan kalan nesir mirasının korunduğu ve daha da ileri gittiği görülür. Muvahhidler devletinin dinî davetleri için şiir yerine nesri tercih etmeleri ise nesir faaliyetlerinin ayrı bir ivme kazanmasına sebebiyet vermiştir. (Hiyârî, 1991: 49.) Hatta Endülüs'te nesrin şiirden daha fazla ehemmiyet gördüğü tek dönemin Muvahhidler dönemi olduğunu söylenebilir. Bu dönemde itnâb hususunda aşırıya gidilmiş, beyân ve bedî' sanatları oldukça fazla kullanılmıştır. Muvahhidler döneminde telif edilen eserlerde önceki dönemlerden kalan kültürel mirasın, belâgat sanatları ile nasıl süslediğini ve nesre ne derece yansıtıldığını görmek mümkündür. Hatta bazı edipler, bazı risâlelerinde

süsleme hususunda yetenek gösterisinde bulunmuşlar ve muhtevayı ikinci plana atmışlardır. Dinî temelli bir devlet olan Muvahhidler devleti ile Hristiyanlar arasında yaşanan mücadeleler ise dönemin edebî faaliyetlerinde dinî hamâset duygularının ön plana çıkmasına sebep olmuştur. (Dâye, 1993: 221-222) Dönemin nesrini önceki dönemlerin nesrinden farklı kılan veya üstün tutan tür ise ustaca ve çokça yazılan risâlelerdir. Fakat buna ek olarak İbn Tufeyl'in *Hay b. Yakzân* (Kutluer- Katipoğlu, 1996: 26/551-554.) isimli hikâye tarzında kaleme aldığı felsefî eserinin de dönemin fennî nesir örneklerinin en iyilerinden birisi olduğuna dair şüphe yoktur. Bu dönemin nesrine etki eden isimler ise Murâbitlar dönemi nesrine etki isimlerle hemen hemen aynıdır. Bu dönemin nesir çeşitleri ise ana hatlarıyla hitâbet ve kitâbet başlıkları altında ele alınabilir.

Dönemin fennî nesir öncülerini ise Ebu Ca'fer b. Atiyye (ö. 553/1159), Ebu'l-Hasan b. Ayyâş (ö. 568/1172), Ebu'l-Fadl b. Maşşere (ö. 598/1202) ve İbn Muğâvir eş-Şatîbî (ö. 587/1191) şeklinde sıralamak mümkündür. Bu dönemin tedvin dönemlerinden birisi olması ise bu dönemde ilmî nesrin zirvesini yaşamasına olanak sağlamıştır. İbn Bâcce (ö. 533/1139), İbn Rüşd (ö. 520/1126) ve İbn Tufeyl (ö. 581/1185) gibi isimler, ilmî nesir alanında öne çıkan isimlerdir. (Dâye, 1993: 221-223)

Endülüs'ün son sözü veya özeti niteliğinde olan Benî Ahmer döneminde de oldukça çeşitli ve fazla nesir örnekleri kaleme alınmıştır. Bu çeşitliliğin ve fazlalığın en önemli sebepleri, devletin izlediği siyâsî ilişkiler ve çeyrek asrı aşkın bir süre ayakta kalmasıdır. Bu dönemin nesrinde Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs-i Şerifler, meseller ve hikemden oldukça fazla tazmîn ve iktibâs yapılmış, sade ve kolay lafızlar seçilmiş, akıcı bir üslup kullanılmış, bedî' sanatlardan oldukça fazla istifade edilmiş ve edipler metinlerini seci ile doldurarak ilmî istihlâhları ve mürâdif kelimeleri çokça kullanmışlardır. Ayrıca yazarlar da vicdanî duyguların ağır basması, yazarların metinlerde Endülüs vatan ruhu ve Arap İslâm ruhuna oldukça fazla meyletmesine sebebiyet vermiştir. (el-Cûdî, 1990: 44.)

Benî Ahmer devletinin kuruluş yılları dikkate alındığında Endülüs'ün beş yüz yıllık kültürü ve Doğu'da 'Abbâsiler döneminde nesrin zirvesini görmesi gibi etkenler bu dönemin nesir faaliyetlerinde Doğu'nun ve Batı'nın izlerinin olduğu anlamına gelmektedir. Yani Endülüs'ün önceki dönemlerinde etkileri olan isimlerin yanı sıra İbn Şüheyd, İbn Zeydûn ve İbn Hazm, İbn Tufeyl gibi isimler de bu dönemin nesrinde izleri olan ediplerdir. Fakat Benî Ahmerlilerin son dönemlerindeki nesir faaliyetlerinde en çok söz sahibi ve örnek olan kişi ise II. İbnü'l-Hatîb olarak anılan Ebû Yahyâ İbn 'Âsım'ı (Kallek, 1999: 19/327-328.) en çok etkileyen İbnü'l-Hatîb'dir. (el-Makkarî, 1939: 1/186) Fakat bu isimlerin dışında zikredilmesi gereken en önemli isim ise bu dönemin nesrine damga vuran el-Kâdî el-Fâzıl'dır. (Şeşen, 2001: 24/114-115.) el-Kâdî el-

Fâzıl'ın temsilcisi olduğu ekol⁵ ise Benî Ahmer döneminde nesrin klasik Doğu nesrinin dışına çıktığının en iyi göstergesidir. (eş-Şek'a, 1999: 579.)

Muvahhidler devleti yıkıldıktan sonra Benî Ahmer devletine sığınan edipler bu dönemde nesir tohumlarını ilk atan kişilerdir. (ed-Devserî, 2004: 232.) Dönemin meşhur nesir yazarları ise Ebü'l-Bekâ er-Rundî (ö. 684/1285), İbnü'l-Ceyyâb (ö. 749/1348), İbnü'l-Hafîb (ö. 776/1374-75), İbn Zümrek (ö. 798/1395 [?]), (Dâye, 1993: 223-224.) İbnü'l-Hâc en-Nümeyrî (ö. 780/1378 [?]), İbn Cüzey el-Kelbî (ö. 741/1340), Ebü'l-Berekât el-Bellefikî (ö. ?) ve Ebü Yahyâ İbn 'Âsım (ö. 857/1453'ten sonra)'dır. (Kallek, 1999: 19/327-328.)

Endülüs nesrini şöyle özetmek mümkündür: Endülüs nesri, Fetih ve Valiler döneminde Doğu nesrinin bir parçası olmuş, h. IV. asırda Endülüs Emevîleri hilâfet döneminde Doğulu nesircilerin etkisi ile dirilişini yaşamış ve kendine has üslubunu oluşturmuş, Mülükü't-Tavâif döneminde şahlanışa başlamış, Murâbitlar ve Muvahhidler dönemlerinde ise şahlanışın sağladığı zirve dönemlerini görmüş, Benî Ahmer döneminde ise olgunluk dönemini yaşamıştır. (el-Fâhûrî, 1986: 901-902)

Bunun yanında Endülüs nesri de aynen Endülüs şiiri gibi nesnel olmayan olumsuz eleştirilerden nasibini almıştır. Bazı modern Arap edebiyatçıları, Endülüs nesrinde ciddi manada farklı eserlerin olmadığını, Endülüs nesrinin klasik Arap nesrinin sınırlarını aşmadığını ve aynen Şam ve Mısır nesirleri gibi sürekli olarak Bağdat nesrinden beslendiğini ifade ederken (Dayf, 1969: 319-321.) bazıları, Endülüs nesrinin sadece Doğu'yu taklitten ibaret olduğunu ve Endülüslülerin kendilerine ait bir tarzlarının ve üsluplarının olmadığını dile getirmiş(ed-Dâye, 1993: 66.) bazıları ise daha da ileri giderek Endülüs'ün ilmi anlamda donuk bir dönem ve sadece tekrardan ibaret olduğunu iddia etmişlerdir. (Dayf, 1969: 332.)

Endülüs Emevîleri döneminde Endülüs'ün temelleri atılırken Doğu'dan oldukça fazla istifade edilmesi bu tür eleştirilerin ana kaynağı olabilir. Fakat bu bilginin yanlış anlaşıldığı muhtemeldir. Çünkü Fetih döneminden itibaren Endülüs'te bulunan Araplar kendi kültürlerini korumaya ve yeni bölgede yaşatmaya çalışmışlardır. Ayrıca Doğu'dan istifade etmek derken Doğu lafzı ile kastedilen şey, farklı milletlerin veya dinlerin birbirinden istifade etmesi demek değildir. Bu cümleden kasıt, aynı kültüre, dine veya etnik unsura sahip olan insanların çeşitli sebeplerden dolayı yaşadıkları bölgeden uzaklaşmaları ve gittikleri yerde ise varlıklarını idame ettirebilmek için maddi ve manevi değerlerini korumalarıdır. Olaya bu pencereden bakılırsa Endülüs kültürünün taklit olmadığı daha rahat anlaşılacaktır. Bu bilgilerden hareketle öz kültürünü Endülüs süzgecinden geçirip farklı bir hüviyet kazandıran Endülüslü Araplar, nesirde de bu üslubu takip etmişlerdir. İlk dönemlerde Doğu'dan alınan edebî kültür, zamanla Endülüs'ün eşsiz doğası ve konumu vesilesiyle evrilmiş ve farklı bir boyut kazanmıştır.

⁵ Edebiyatta *es-San'atu'l-Lafziyye* diye anılan, metinde esas önemin içerikten ziyade şekle verildiği ekoldür. Bu tarzın en önemli özelliği ise beyân ve bedî' ilminin kullanılmasında oldukça fazla mübalağa yapılmasıdır.

Kültürler arası iletişim ve etkileşimin kaçınılmaz olduğu dünyada Endülüs nesrinin Doğu nesrinden etkilenmediğini söylemek doğru olmayacaktır. Fakat bu Endülüs nesrinin taklit olduğu anlamına gelmemelidir. Bu etkileşimi taklit olarak kabul etmek Doğu'da ilk dönemlerden sonra telif edilen bütün nesir örneklerinin taklit olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Bu da gerçeğe bağdaşmamaktadır. Çünkü aynı coğrafyada hüküm süren milletlerin nesir faaliyetlerinde dahi çok ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

Ayrıca bu tür iddiaları kabul etmek en basit örneğiyle h. IV. asırda bütün yönleriyle dirilişe başlayan Endülüs kültürünü görmezden gelmek, *et-Tevâbi'* ve *'z-Zevâbi'*, *Hay b. Yakzân* ve *Tavku'l-Hâmame* gibi Arap edebiyatında büyük bir önemi haiz olan eserleri veya *el-Muhâverât ve'l Münâzarâtu'l-Hayâliyye* başlığı altında ele alınan ve Endülüs'e özgü olan bu türün örneklerini yok saymak anlamına gelmektedir. (el-Cebûrî, 2015: 168-196.)

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Endülüs nesri, zaman, mekân ve siyâsi şartlar göz önünde bulundurulmadan Arap edebiyatının merkezi veya kalbi olan Doğu ile haksız bir rekabete maruz bırakılmıştır. Daha somut bir örnekle Arap edebiyatı bir ülke, Doğu başkent ve Endülüs de merkezden uzak bir şehir olarak ele alınırsa, başkent ile merkezden uzak olan ve ardi arkası kesilmeyen iç ve dış problemlerin yaşandığı bir şehrin kıyaslanması ne derece mantıklı ise Doğu nesri ile Endülüs nesrini kıyaslamak o derece mantıklıdır. Bu tür iddialarda bulunan edebiyatçıların en büyük eksiği ise Endülüs edebiyatının Arap edebiyatının bir kolu veya parçası olduğunu unutmış olmaları ihtimalidir.

A.Endülüs Nesrinin Oluşumuna ve Gelişimine Etki Eden Unsurlar

Endülüs edebiyatı da diğer bütün edebiyatlar gibi kendine has üslubunu oluşturuncaya kadar önceki dönem yazarlarından etkilenmiştir. Bu etkilenmelerde en çok söz sahibi olan kişiler hiç şüphesiz Doğulu nesir üstadlarıdır. Zaten Endülüslü edipler de *kelam*'da Doğuluları öncü olarak kabul etmişlerdir. (el-Hafâcî, 1992: 573.) Hatta bazı Endülüslü edipler, Doğu'da yaşamış olsalar daha fazla üne kavuşacaklarını dile getirmişlerdir.

Endülüs nesrine en çok etki eden isimlerin başında İbnu'l-Mukaffa', el-Câhız, İbnu'l-'Amîd, Sehl b. Hârûn, Bedüzzamân el-Hemedânî, el-Harîrî, Ebû'l-'Alâ' el-Ma'arrî ve el-Kâdî el-Fâzıl gibi isimler yer almaktadır.(Atîk, 1976: 434-436.) Endülüs nesrine en çok etki eden diğer yazarlar ise İbn Zeydûn, İbn Hazm ve İbnu'l-Hatîb gibi Endülüs'ün önemli kalemleridir.

Bazı modern dönem edebiyatçıları ise Doğu'lu ediplerin Endülüs nesrine olan etkisini üç döneme veya bölüme ayırarak ele almışlardır. Bu dönemler şöyledir:

- 1- Sadru'l-İslâm döneminde kullanılan üslup.
- 2- 'Abdulhamîd b. Yahya el-Kâtib, İbnu'l-Mukaffa',el-Câhız ve Sehl b. Hârûn'un tarafından kullanılan üsluplar.

- 3- Bediuzzamân el-Hemedânî ve Kabûs bin Vuşmgîr'in (ö. 403/1012) üsluplarıdır. (Dâye, 1993: 218.)

Endülüs nesrine etki eden diğer bir unsur, hiç şüphesiz İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerifler'dir. Endülüslü edipler, Kur'ân ve Hadîslerden çokça istifade etmişler ve iktibâs yapmışlardır. Bazen lafzen bazen ise işâri olarak yapılan iktibasların içeriğini, genelde teşvik, dua, uyarı, tavsiye gibi anlamlara gelen ayetler ve hadîsler ile Kur'ân'da anlatılan Peygamber kıssaları oluşturmuştur. İslâm dininin ana kaynaklarından yapılan bu iktibasların en çok görüldüğü dönemler ise Murâbitlar, Muvahhidler ve Benî Ahmer dönemleridir. (er-Rikâbi, 2005.)

Endülüs'te de edebiyatın daha özel bir ifade ile nesrin gelişmesine ve çeşitlenmesine katkı sağlayan unsurlar Doğu ile hemen hemen aynıdır. Bu etkenlerin başında sultanların edebiyata olan düşkünlükleri ve bazılarının şair veya edip olmalarından dolayı edebî faaliyetlere karşı vermiş oldukları destek ve teşvik yer almaktadır.

Endülüs'te devlet yönetiminde bulunan ediplerin sosyal hayatın bütün alanlarında etkin olmalarından dolayı telif ettikleri farklı nesir örnekleri, Endülüs'te hayatın her alanında etkin olan kadınların edebiyata sundukları katkı, Endülüslülerin buldukları konum gereği Müslüman ülkelerle ve Hristiyanlarla yaptıkları mecburi ve resmî yazışmalar, elde edilen zaferler, Endülüs'ün eşsiz doğası ve Convivencia (bir arada yaşama kültürü), gibi etkenler Endülüs nesrinin gelişmesine katkı sağlayan diğer unsurlar olarak sıralanabilir.

B.Endülüs Nesrinin Özellikleri

Anahatlarıyla Endülüs nesrinin ayırt edici yönleri veya özellikleri:

- Doğanın güzelliğinden dolayı asıl konunun dışına çıkacak derecede tasvire yer verilmesi, (es-Selmî, 2012-2013.)
- Hayal dünyasının zenginliğinden dolayı çoğu zaman hayalin manaya galip gelmesi,
- Hayalî münazara ve muhaverelerin çokluğu,
- İlk dönem metinlerinde îcâzın (kısalık) hâkim olması ve sonraki dönemlerde özellikle divân risâlelerinde itnâba (bir konunun gereğinden fazla sözle anlatılması) bağlılık,
- Doğulu yazarların aksine melik ve emirlere yapılan ta'zimde mübâlağa ve aşırılığın azlığı,
- Metinlerde Arap dilinin ve fesâhatinin korunması,
- Seciye oldukça fazla ihtimam gösterilmesi ve buna bağlı olarak vezin ve kafiye olmaması halinde şiirden ayırt edilmesi zor olan metinlerin telif edilmesi,
- Teşbîh, isti'âre, kinâye, tevriye ve bedî' sanatlarından birçok güzelliğin kullanılması,

- Risâlelerdeki konu çeşitliliği(el-Kaysî, 1989) (risâlelerde Doğu'da pek yaygın olmayan halife methiyeleri, istincâd, tebrik, özlem, kınama, doğa tasvîrleri, mücün, hikâye-öykü üslûbu, hayalî münazaralar, tasavvuf, zühd, dinî davet, irşâd, takva ve Allah (c.c) ve Peygamber Efendimize tevessül vb. gibi konuların işlenmesi)
- İfade ve lafızlardaki kolaylık ve tekellüften uzaklık,
- Birçok türde kullanılan ilmî ifadelerin fazlalığı,
- Besmele ile başlama ve dua cümlelerine sıkça yer verme,
- Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs-i Şerifler, meseller ve hikmetli sözlerden oldukça fazla iktibâs yapılması şeklinde sıralanabilir. (Dayf, 1969: 41-46.)

IV. Sonuç

Emevîler döneminde Kuzey Afrika'nın fethini tamamlayan Müslümanlar, daha sonra 711 yılında stratejik bir konuma, yer altı kaynaklarına, doğal zenginlikle ve eşsiz bir doğaya sahip olan İber yarımadasına yönelmişler ve 714 yılında İber yarımadasının Fransa sınırına kadar olan bölümlerini el geçirmişlerdir. Fetih ve Valiler döneminde toprak bakımından en geniş sınırlara ulaşan Müslümanlar, sekiz yüz yıllık hâkimiyetleri süresince peyderpey toprak kaybetmiş Benî Ahmer dönemine gelindiğinde ise İber yarımadasının sadece güney sahil kesiminde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Fetihten önce çeşitli isimlerle anılan İber yarımadası, 716 yılında Endülüs ismiyle anılmaya başlanmıştır. Endülüs kelimesinin anlamı, Müslümanların İber yarımadasındaki hâkimiyet sürdürdükleri topraklar ile doğru orantılı olarak genişlemiş ve daralmıştır.

Fetih döneminde Endülüs'e gelen Araplar, daha önce Doğu'da görmedikleri iklim ve doğayı Endülüs'te müşahade edince kısa süreli bir şaşkınlık yaşamışlar fakat fetih hareketi ve tebliğ faaliyetleri gibi mecburi etkenlerden dolayı yarımadaya ayak uydurmuşlardır. Fetih ve Valiler dönemi, edebî faaliyetlerin icra edilebilmesi için uygun şartları taşımadığı için bu dönem hakkında pek fazla malumat yoktur. Fakat bu, o dönemlerde edebî faaliyetlerin olmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü bu süreçte Doğu Emevî hilâfetiyle yapılan birçok yazışma örnekleri mevcuttur. Hatta bu dönemlerde nesrin mevsukiyetinin şiirden daha sağlam olduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemdeki sosyal, siyasal ve askeri yazışmalar bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bu dönemlerde görevli olan yöneticilerin ve ediplerin Doğu'dan gelmiş olmaları, Endülüs'ün ilk dönemlerindeki nesir faaliyetlerinde icaz'ın hâkim, süs ve sanatın yoksun olduğu Emevî üslubunun kullanılmış olduğunu göstermektedir.

'Abbâsîler 750 yılında hilâfeti ele geçirince Emevî hanedanı Endülüs'e geçmiş ve burada varlıklarını devam ettirmişlerdir. III. Abdurrahman, 929 yılında hilâfetini ilan edince Endülüs'te yüzyıllar boyunca devam edecek olan kültürün temelleri atılmıştır. Bu dönemde Doğu'ya ilmi yolculuklar yapılmış ve birçok eser Endülüs'e taşınmıştır. Fakat Endülüs, Doğu'dan aldığı şeyleri kendi süzgecinden geçirmiş ve onlara farklı bir hüviyet kazandırmıştır. Hilâfet yıllarına gelindiğinde Endülüs'teki Araplar, Endülüs'e adapte olmuş ve ince ruhlarını, detaycı yönlerini nesir faaliyetlerinde bariz bir şekilde göstermişlerdir. Medih, tasvir, hiciv vb. gibi şiire özgü konular, nesre taşınmış, hayalî

risâleler kaleme alınmaya başlanmış ve itnâba oldukça fazla başvurulmuştur. Ayrıca bu dönemde Arap edebiyatında iz bırakan edipler yetişmeye başlamıştır.

Mülûkü't-Tavaif dönemi nesir faaliyetleri, şehirdevletler arasında meydana gelen mücadeleden dolayı iyice güçlenmiştir. Üslup bakımından bir önceki döneme benzeyen nesirde İslâm dininin ana kaynaklarından, hikmetli sözlerden ve darb-ı mesellerden birçok iktibas yapılmış, süslemeye özel bir ihtimam gösterilmiş ve artık Endülüs nesri klasik Arap nesrinin çerçevesinden çıkmaya başlamıştır.

Murâbitlar dönemi nesir faaliyetlerinde ise önceki dönemlerde biriken kültürel mirasın etkileri hissedilmeye başlanmıştır. Bu dönemde seci ve belâgat, Endülüs nesrinin olmazsa olmazlarından birisi olmuştur. Dönemin metinlerindeki alaycı ruh ise Murâbitlar dönemini diğer dönemlerden ayıran en önemli unsurdur. Ayrıca Endülüs makâmelerinin ilk örnekleri bu dönemde kaleme alınmıştır.

Muvahhidler devletinin dinî davetleri için nesri tercih etmeleri, Endülüs'te nesrin zirve dönemini yaşamasına olanak sağlamıştır. Hatta Endülüs'te nesrin şiirin önüne geçtiği tek dönemin bu dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemin nesirlerinde süslemeye gösterilen ihtimam, ediplerin konuyu ikinci plana atmasına ve süsleme hususunda yarışa girmelerine yol açmıştır. Dini temelli bir devlet olan Muvahhidlerin Hristiyanlarla olan mücadelesinden dolayı metinlerde dinî hamâsi duygulara çokça yer verilmesi ise bu dönemin nesrinin en belirgin özelliğidir.

Benî Ahmer devletinin izlediği siyaset sayesinde yarımada'nın güney kısmında çeyrek asrı aşkın bir süre ayakta kalmaları, bu süreçte birçok yazışma yapmaları ve bütün Endülüs'ün özeti veya sonsözü niteliğinde olması gibi etkenler, dönemin nesrinin olgunluk dönemini yaşadığının en iyi göstergesidir. Bu döneme "risâleler dönemi" diye adlandırılabilir. Dönemin nesirlerinde en çok kullanılan edebî sanat ise tevriyedir.

Fetih'ten yıkılışa kadar geçen sürede Endülüs nesrini şöyle diyerek özetlemek mümkündür: Fetih ve Valiler dönemlerinde farklı bir bölgede emekleyen Endülüs nesri, Endülüs Emevîleri döneminde yürümeye başlamış, Mülûkü't-Tavâif ve Murâbitlar dönemlerinde hızlanmış, Muvahhidler döneminde koşmuş ve Benî Ahmer döneminde ise olgunluk dönemini yaşamıştır. Başka bir ifade ile başka bir ifade ile Doğulu Araplar, Endülüs'e giderken kendi tarz ve üsluplarını da yanlarında götürmüş fakat Araplar zaman içerisinde Endülüslü olarak anılmışlar ve nesirleri de bu yönde şekillenmiş ve çeşitlenmiştir.

Kaynaklar

- Abbâs, İhsân. (1969). *Târîhu'l-Edebi'l-Endelusî 'Asru Siyâdeti Kurtuba (2. Baskı)*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe.
- Abbâs, İhsân. (1997). *Târîhu'l-Edebi'l-Endelusî 'Asru't-Tavâif ve'l-Murâbitîn (2. Baskı)*. Ammân: Dâru'ş-Şurûk.
- Arslân, el-Emîr Şekîb. (1355/1936). *el-Hulelu's-Sundusiyye fi'l-Ahbâri ve'l-Âsâri'l-Endelusîyye*. I-III. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât.

- Atçeken, İsmail Hakkı. (2011). “Târik b. Ziyâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/24-25. İstanbul: TDV Yayınları.
- Atîk, ‘Abdulazîz. (1976). *el-Edebu’l-‘Arabî fî’l-Endelus (2. Baskı)*. Beyrût: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye.
- Bakırcı, Selami. (2003). “Klasik Arap Edebiyatında Nesrin Biçim ve İlkelerinin Şekillenmesi”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/30 55-79.
- Bakırcı, Selami. (1997). *IV. Abbâsi Döneminde Edebi Çevre (447-656/1055-1258)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Behcet, Mustafa. (1988). *el-Edebu’l-Endelusî mine’l-Fethi hattâ Sukûti Ğırnâta*. Musul: Mektebetu Lisâni’l-‘Arab.
- Cebûrî, Halef Mahmûd Hüseyin. (2015). “Mezâhiru’t-Tecdid ve’l-İbdâ’ fi’n-Nesri’l-Endelusî”. *Mecelletu Câmi‘ati Tikrît li’l-‘Ulûmu’l-İnsâniyye* 22/11, 168-196.
- Cûdî, Su‘ûd Ğâzî Muhammed. (1990). *Funûnu’n-Nesr fî Edebi İbni’l-Hatîb el-Endelusî*. Yüksek Lisans Tezi. Mekke: Vizâretu’t-Ta‘lîmi’l-‘Âli Câmi‘atu Ummi’l-Kurâ.
- Çınar, Mustafa. (2002). *Endülüs’te Mulûku’t-Tavâif Dönemi Edebi Çevresi (392-424/1031-1090)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, Faruk. (1999). *Endülüs’te Hilafet Dönemi Edebi Çevresi (316-422/929-1031)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dâye, Muhammed Rıdvân. (2000). *Fî’l-Edebi’l-Endelusî*. Dımaşk: Dâru’l-Fikr.
- Dâye, Muhammed Rıdvân. (1993). *Târihu’n-Nakdi’l-Edebi fî’l-Endelus. (2. Baskı)*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- Dayf, Ahmed. (1924). *Belâġatu’l-‘Arab fî’l-Endelus*. Kahire: Matba‘atu Mısır.
- Dayf, Şevkî. (1425/2004). *el-Fenn ve Mezâhibuhu fî’n-Nesri’l-‘Arabî. (10. Baskı)*. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif.
- Demirayak, Kenan. (1998). *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.
- Demirayak, Kenan. (2009). *Arap Edebiyatı Tarihi- I Cahiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Demirayak, Kenan. (2009). *Arap Edebiyatı Tarihi- II Sadru’l-İslam Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Demirayak, Kenan. (2012). *Arap Edebiyatı Tarihi-III Emeviler Dönemi*. Erzurum: Eser Ofset.

- Devserî, Ahmed Sanî. (2004). *el-Hayâtu'l-İctmâ'iyye fî Ğirnâta fî 'Asri Devleti Benî'l-Ahmer*. Abu Dabi: el-Mecma'u's-Sekâfi.
- Durmuş, İsmail. (2007). "Nesir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/6-8. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Zeydûn, Vedî'. (2005). *Târihu'l-Endelus mine'l-Fethi'l-İslâmî hattâ Sukûti'l-Hilâfe fî Kurtuba*. Beyrut: el-Ehliyye.
- Evsî, Hikmet Ali. (1974). *Fusûl fî'l-Edebi'l-Endelusî fî'l-Karneyn es-Sânî ve's-Sâlis li'l-Hicri*. Bağdat: Mektebetu Selmân el-A'zamî.
- Fâhûrî, Hannâ. (1986). *el-Câmi' fî Târihi'l-Edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-Kadîm)*. Beyrut: Dâr'ul-Cil.
- Fekî, 'Usâmuddin 'Abdurraûf. (1984). *Târihu'l-Mağrib ve'l-Endelus*. Kahire: Mektebetu Nahdatu's-Şark.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm. (2003). *Kitâbu'l-'Ayn*. I-IV. thk.: 'Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. (1489/2008). *Kâmûsu'l-Muhît*. thk.: Enis Muhammed eş-Şâmî ve Zekerîyyâ Câbir Ahmed. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Gómez, Emilio García. (1956). *eş-Şi'ru'l-Endelusî (Bahs fî Tatavvurîh ve Hasâisih)*. (2. Baskı). çev.: Hüseyin Mu'nis. Kahire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye.
- Hafâcî, Muhammed. (1992). 'Abdulmun'im. *el-Edebu'l-Endelusî et-Tatavvur ve't-Tecdîd*. Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Hamevî, Yâkût Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. (1977). *Mu'cemu'l-Buldân*. I-V. Beyrut: Dâru Sâdr.
- Heykel, Ahmed. (1985). *el-Edebu'l-Endelusî mine'l-Fethi ilâ Sukûti'l-Hilâfe*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî. (1974). *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Ektâr*. thk.: İhsân Abbâs. Beyrut: Mektebetu Lübnan.
- Hiyârî, Mahmûd Muhammed 'Abdurrahman. (1991). *Edebu'r-Resâilî'd-Divâniyye fî'l-Mağrib ve'l-Endelus fî 'Ahdî'l-Muvahhidîn*. Yüksek Lisans Tezi. Ammân: Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ Câmî'atu'l-Ürdüniyye,
- Hüseyin,Taha. (1967). *Fî'l-Edebi'l-Câhilî*. (2. Baskı). Kahire: Müessesetu Hindâvî.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. (1400/1980). *Lisânü'l-'Arab*. I-XV. thk.: Ahmed Fâris. Beyrut: Dâru Sâdr.

- İbn Zeydün, Ebû'l-Velîd Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Gâlib el-Mahzûmî el-Endelüsî. (1999). *er-Risâletü'l-Hezliyye*. çev.: Kenan Demirayak. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Înân, Muhammed Abdullah. (1997). *Devletü'l-İslâm fî'l-Endelus: el-'Asru'l-Evvel-Mine'l-Fethi ilâ Bidâyeti 'Ahdî'n-Nâsır*. I-IV. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Îsâ, 'Abdulaziz Muhammed. (1936). *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*. Kahire: Matba'atu'l-İstikâme.
- Jarrar, Salah Moh'd Mah'd. (1982). *Literature and Literary Life in Nasrid Granada (1238-1492) and Their Relation to State Politics*. Londra: University of London, School of Oriental and African Studies Doktora Tezi.
- Kallek, Cengiz. (1999). "İbn Âsım, Ebû Yahyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/327-328. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaysî, Fâyiz 'Abdunnebi Felâh. (1989). *Edebu'r-Resâil fî'l-Endelus fî'l-Karnî'l-Hâmis el-Hicrî*. Ammân: Dâru'l-Beşîr.
- Kutluer, İlhan-Katipoğlu, Hasan. (1996). "Hay b. Yakzân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/551-554. İstanbul: TDV Yayınları.
- Makkârî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kuraşî et-Tilimsânî el-Fâsî. (1968). *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*. thk.: İhsân 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr.
- Makkârî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kuraşî et-Tilimsânî el-Fâsî. (1939). *Ezhâru'r-Riyâz fî Ahbâri 'ÿyâz*. I-II, thk.: Mustafâ es-Sakâ vd. Kahire-Riyad: Matba'atu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr-Sundük İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî.
- Mübârek, Zekî. (2013). *en-Nesru'l-Fenni fî'l-Karnî'r-Râbi'*. Kahire: Müessesetu Hindâvî.
- Özdemir, Mehmet. (1995). "Feth b. Hâkân el-Kaysî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/453-455. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdemir, Mehmet. (2016). *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*. (3. Baskı) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rikâbî, Enâhid 'Abdilemîr 'Abbâs. (2005). *Eseru'l-Kur'ân-ı Kerîm fî'n-Nesri'l-Endulusî min Nihâyeti 'Asri't-Tavâif ve'l-Murâbitîn Hattâ Sukûti Ğirnâta*. Bağdat: Câmi'atu Bağdâd, Doktora Tezi.
- Sarp, Ebuzer. (2020). *Endülüs'te Murâbitlar ve Muvahhidler Dönemi Edebî Çevre*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Sehlî, İbrâhîm Mûsâ Sâhir. (1987). *Tecdîdatu'l-Endelusiyyîn fî'n-Nesri'l-'Arabî*. Mekke: Vizâretü't-Ta'limî'l-'Âli Câmi'atu Ummî'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi.

- Selmî, Hennân Temîm. (2012-2013). *er-Resâilu'n-Nesriyye fî'l-Vasfî'l-Endelusî*. Mekke: Vizâretu't-Ta'îmî'l-'Âlî Câmî'atu Ummî'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi.
- Sercânî, Râğîb. (2011). *Kıssatu'l-Endelus mine'l-Fethi ila's-Sukût*. I-II. Kahire: Müessesetu İkra'.
- Sifil, Ebubekir. (1999). "İbn Ebü'l-Hısâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/466-467. İstanbul: TDV Yayınları.
- Şek'a, Mustafa Muhammed. (1997). *el-Edebu'l-Endelusî Mevzû'âtuhu ve Funûnuhu*. (9. Baskı). Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin.
- Şeşen, Ramazan. (2001). "Kâdî el-Fâzıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/114-115. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ubûdî, Câsim. (2006). "Mûsâ b. Nusayr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/224-225. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ukbânî, Menâl Sâlim. (2008). *en-Nesru'l-Fennî el-Endelusî fî 'Asri'l-Hilâfeti'l-Emeviyye*. Ammân: Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ Câmî'atu'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi.
- Uylaş, Sait. (2001). *II. Abbâsî Asrı'nda Edebî Çevre (232-334/847-945)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yılmaz, Nurullah. (2017). "Üçüncü Abbâsî Asrında Nesir Sanatı Ve Öncüleri". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 58. 37-47.
- Yılmaz, Nurullah. (1995). *III. Abbâsî Asrında Edebî Çevre (232-334/847-945)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. (2002). *el-'Alâm*. I-VIII. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin.